
Ярослава Верменич

**ПОНЯТТЯ «РЕГІОНАЛЬНА
ІСТОРІЯ» ЯК СТРУКТУРНА
МОДЕЛЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ**

Історична наука, як і географія, в осмисленні явищ регіональності пройшла складний шлях розвитку — від описового стану (збирання, нагромадження, первісної класифікації фактів) до етапу теоретичних і методологічних узагальнень. Просторовий вимір історичної науки складався непросто: давалися взнаки політичний тиск, неузгодженість зусиль різних наукових шкіл, загальна недооцінка регіонального підходу до дослідження політичної і етнічної історії. В Україні додатковим ускладнюючим чинником виступала територіальна розчленованість, розвиток різних частин етносу у різних державних системах. І не меншою мірою — притаманна радянській історіографії схильність до пошуку загальних закономірностей на шкоду виявленню місцевих особливостей. Заняття в «локальному» руслі вважалися не лише маловартісними, але й небезпечними, бо за будь-якими акцентами на національно-специфічному властям ввижався привід сепаратизму. Внаслідок цього вітчизняна регіональна історія довго не мала власного теоретичного обґрунтування.

Відродження інтересу до її концептуалізації на межі тисячоліть пов'язане з двома групами факторів. По-перше, в усьому світі в останній третині ХХ ст. відбулася зміна історіографічних пріоритетів. Епістемологічна революція, хоч і зачепила історіографію пізніше, ніж суміжні галузі соціогуманітарного знання, все ж змусила всі її субдисципліни переосмислити свої методологічні й теоретичні підвалини. Глобальні формалізовані схеми виразно поступилися місцем антропологічно орієнтованій соціальній історії, історії повсякденності, історії поселень. Поняттям «нова локальна історія» почали позначатися пошуки у сфері виходу за межі традиційного «історіографічного провінціалізму». Утверджується новий погляд на «місце» — не як периферію, а як на специфічний соціокультурний об'єкт.

Природно, що у фокусі дослідницької уваги опинилися і переосмислені по-новому проблеми регіональності, регіоналізму, регіоналізації. Дослідження регіону як самостійної просторово-географічної, адміністративно-територіальної, економічної, інституційно-політичної, соціокультурної цілості визначили предметне поле теоретичної і прикладної регіоналістики. Власний

науковий простір освоєє її відгалуження — історична регіоналістика, яка у ретроспективному регіональному вимірі досліджує процеси життєдіяльності людських спільнот, комунікативні зв'язки, характер розселення, процеси урбанізації тощо. В узагальненому вигляді вона виступає як новий алгоритм «пізнання діалектики частини — цілого — цілісності стосовно розгортання історії у просторі»¹.

По-друге, у зв'язку з розпадом СРСР на його території йшов бурхливий процес пошуку нових ідентичностей і становлення національних історіографій. У цих умовах переосмислений регіоналізм виявився не тільки однією з форм локального самовизначення, але й потужним стимулом подолання провінціалізму і національного самоствердження. Історія регіону трансформувалася у локалізовану національну історію, що вимагало відповідного теоретико-методологічного забезпечення.

Втім, як це не дивно, пошук нових локалітетів в Україні найменшою мірою торкнувся узагальнюючого поняття «регіональна історія». Воно і досі є надзвичайно розмитим і неконкретним, а його предметне поле — невизначеним. У першому випуску нашого видання стурбованість щодо цієї невизначеності вже висловлювалася: адже поняттям «регіональна історія» об'єднується зазвичай усе те, що будь-коли відбувалося на місцях, а ще історичне знання про регіони і діяльність регіональних історичних шкіл. У наративах, що охоплюють певний національний простір, регіональна історія часто виступає синонімом периферії. Але поняття «центр» і «периферія» теж значною мірою умовні.

В українському контексті особлива складність дослідження регіональних проблем зумовлюється їх складним переплетенням з етнонаціональними. Вибудовуючи власну структуру національної політики, правляча комуністична партія фактично створювала регіональну систему, хоч ніколи на цьому не наголошувала. Вважалося, що на основі «повного і остаточного» розв'язання національного питання автоматично зникли і регіональні проблеми. Ні практика адміністративно-примусового встановлення кордонів між республіками, ні принципи розміщення виробництва, ні, тим більше, процес становлення регіональної самосвідомості не були об'єктом серйозного наукового аналізу. Не доводиться вже говорити про політику етнічних переслідувань та депортацій, яка повністю замовчувалася. А тим часом створені у такий спосіб проблеми призвели до безлічі перешкод як для організації співжиття регіональних спільнот, так і для осмислення їх драматичної історії.

Хотілося б сподіватися, що початок ХХІ століття виявиться у цьому відношенні етапним: на рубежі тисячоліть відбувається

¹Горизонтов Л. Е. Украина в зеркале регионалистики // Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе. — М., 2005. — С. 3.

не тільки швидке нагромадження наукових знань про регіони, але й їх теоретико-методологічне осмислення на новій філософській основі. Зрозуміло, що живить цей процес природне прагнення науковців впливати на сучасні інтеграційні процеси, зокрема, на формування загальноєвропейського регіонального простору. Але не меншою мірою — і суто пізнавальний інтерес до дослідження регіональних культур і їх взаємовпливів, до з'ясування місця і ролі локалітетів у тих соціокультурних процесах, які відбувалися в минулому.

Особливий інтерес до предмета регіональної історії виявляється останнім часом в Російській Федерації. Спектр пропонуваних еквівалентів цьому поняттю надзвичайно широкий: серед заміників, приміром, фігурують поняття *регіональний підхід*, *соціальна регіоніка*, *регіональна історіографія*, *краєзнавство*, *регіональне краєзнавство*, *регіонологія*, *регіоналістика*, *історична регіоналістика*, *провінціологія*, *регіонознавство* тощо². Такий діапазон розбіжностей свідчить насамперед про брак міждисциплінарної взаємодії географів і істориків: історики сперечаються про терміни, які у географії давно розмежовані. Приміром, упевненість воронезьких авторів А. Акіньшина та О. Ласунського щодо синонімічності термінів *регіонологія*, *регіоніка*, *регіоналістика* могло б захитати одне лише звернення до «Географического энциклопедического словаря» (М., 1988). Небезспірною є і їхня аргументація на користь необхідності введення поняття *регіональне краєзнавство*³.

Необхідність поняття *провінціологія* обґрунтовують І. Беленький, Т. Чикчанова⁴. В принципі їхня аргументація заперечень не викликає, хоч не можна не враховувати певну відмінність між поняттями «регіоналізм» і «провінціалізм». Останнє має не стільки географічний, скільки ментально-культурний зміст; провінційність — це здебільшого не розташування, а самовідчуття. Але навіть якщо ставити знак рівності між регіоном і провінцією, то чи доцільно множити поняття з ідентичним змістом? Адже зрештою провінціологія — по суті те ж саме краєзнавство і не меншою мірою — частина регіонознавства.

² Орешина М. А. Регион как объект социально-гуманитарных исследований // Политическая наука (Москва). — 2003. — № 3. — С. 152.

³ Акиньшин А. Н., Ласунский О. Г. Воронежская историческая региология на современном этапе // Исторические записки. — Вып. 2. — Воронеж, 1997. — С. 56; їх же: Региональный фактор в изучении российской истории // Общественная жизнь в Центральной России в XVI — начале XX в. — Воронеж, 1995. — С. 204.

⁴ Беленький И. Л. Провинция как предмет знания и переживания // Российская провинция XVI — XX вв. — Кн.1. — Пенза, 1995. — С. 13; Чикчанова Т. А. Этимология и история понятия «провинция» // Региология (Саранск). — 1995. — № 3. — С. 162–173.

В зарубіжній історіографії з'явилося і поняття *місцезнавство* («местноведение»). Стимул для поглибленого вивчення теоретичного потенціалу регіонознавства і «місцезнавства» був даний проведеною 19–21 червня 2003 р. в Інституті Східноєвропейської історії Віденського університету конференцією «Історія Росії XVI і XVII ст. з точки зору її регіонів», ініціатором проведення якої виступив Андреас Каппелер. Спектр обговорюваних проблем був надзвичайно широкий, але у фокусі обговорення виявилися такі аспекти: 1) умови виникнення регіоналізму й «місцезнавства» в Росії; роль політичних і соціально-культурних чинників у цьому процесі; 2) поділ владних повноважень між центром і регіонами, зокрема між приказними установами, намісниками та місцевим самоврядуванням; 3) локальні уявлення в регіонах і їх місце у формуванні місцевих ідентичностей і сепаратистських настроїв; 4) зустріч і взаємодія культур і міжкультурне прикордоння («фронтір»). Аналізуючи стан розробки проблеми регіоналізму в російській історіографії, С.Шмідт, зокрема, зафіксував наявність феномена «глокалізації» (поєднання глобального і локального) в історичному пізнанні⁵.

Не можна, проте, не відзначити, що хоча регіональні аспекти й локальні сюжети в сучасній пострадянській історіографії активно розробляються, теоретичні проблеми «регіональної ретроспективи» і досі не знайшли в ній належного їм місця. На це, зокрема, звертав увагу на зазначеній конференції К. Герке, який пояснював «недовір'я» до регіоналізму політичним і ідеологічним тиском російського централізаторства. Оперуючи величезною кількістю споріднених понять, дослідники регіоналізму, як правило, не особливо переймаються розмежуванням їх змістовного наповнення. Запозичення нових понять із зарубіжної історіографії, що відбиває специфіку західних наукових традицій (*Regional History, Ethnografia regional, Etudes regionales* тощо) призвело, з одного боку, до недиференційованої термінологічної практики, до використання понять «краєзнавство» і «регіонознавство» як синонімів, а з другого — до появи лексичних тавтологій⁶.

З огляду на формування у структурі історичної науки нових напрямів і розширення проблемного поля історико-регіональних досліджень Т. Попова привертає увагу до російського досвіду «експлікації» цілого комплексу нових і старих понять, таких як краєзнавство, історичне краєзнавство, локальна історія,

⁵ Ерусалимский К. Ю. [Рец. на кн. «История России XVI и XVII вв. с точки зрения ее регионов / Отв. Ред. А. Каппелер. Висбаден, 2004] // Отечественная история (Москва). — 2006. — № 2. — С. 149–150.

⁶ Попова Т. Историографический процесс в региональном измерении: подходы и понятия // Историико-географічні дослідження в Україні. Зб. наукових праць. — Ч. 7. — К., 2004. — С. 290–292.

регіональна історія, місцева історія, провінційна історіографія, регіональна історіографія тощо, побудови їх ієрархічних зв'язків»⁷. Цей досвід, вважає вона, може виявитися корисним і для вітчизняної історіографії, особливо з огляду на однотипність конфігурації багатьох ліній соціополітичного, соціокультурного розвитку обох країн. У контексті назрілої потреби оновлення категоріального апарату історико-регіональних досліджень цікаво простежити еволюцію системи понять, що впродовж XIX–XX ст. використовувалися в системі історичних та суміжних наук на означення локальних вимірів історичного процесу. Як правило, систему накопичення і осмислення історичних знань про регіони підводять під поняття «краєзнавство», хоча це поняття з'явилося лише на рубежі XIX і XX століть. Та й змістовно воно є вужчим у зіставленні хоча б з поняттям «регіонально-історичні дослідження».

Пошук терміна, який відбивав би специфіку «горизонтального» дослідження історії, вівся в історичній науці довго. На відміну від географії, яка ще в добу античності визначилася з розмежуванням сфер вивчення цілого і «місць» (Птолемей називав географією лише узагальнюючу науку про землю, для описання окремих місцевостей вводилося поняття «хорографія»), історики і в XIX столітті інтуїтивно відшукували теоретичний інструментарій, придатний для концептуалізації місцевої історії. Методологічні засади російської «провінціології» заклалися працями А. Щапова, який свою концепцію обласних (місцевих) історій вибудував на основі синтезу історико-географічних, антропологічних, психологічних підходів⁸. Серед його послідовників, здається, найближче підійшов до розв'язання «наукового завдання місцевої історії» В. Ключевський. Він чи не першим звернув увагу на те, що таємниця історичного процесу — не в самих країнах і народах, принаймні не лише в них, а в тих «мінливих щасливих або невдалих сполученнях зовнішніх і внутрішніх умов розвитку, які складаються у певних країнах для того чи іншого народу»⁹. Саме тому, доводив Ключевський, дослідник місцевої історії має бути переважно соціологом.

Учні Ключевського О. Кізеветтер і П. Мілюков, розвиваючи цю ідею, розглядали історію окремих місцевостей Росії під кутом зору органічної сукупності географічного середовища, антропологічного субстрату і сформованих історично особливостей

⁷ *Попова Т. Н.* Проблемы категориального аппарата историко-региональных исследований в современной российской историографии // Записки історичного факультету Одеського національного університету. — Вип. 11. — Одеса, 2001. — С. 22.

⁸ Див., напр.: *Щапов А. П.* Великорусские области и смутное время // Отечественные записки. — 1861. — № 10. — С. 579–582.

⁹ *Ключевский В. О.* Сочинения. В 8 тт. — Т. 1. — М., 1956. — С. 17, 19.

побуту. Сучасний німецький історик Т. Бон бачить у введенні школою Ключевського поняття «історична соціологія» нову наукову парадигму, яка протистояла класичному історизму. Показово, що Т. Бон ставить здобутки російської школи історичної соціології вище у порівнянні з напрацюваннями, зробленими в рамках німецької «історії культури» (К. Лампрехт), англосаксонської «нової історії» (Дж. Б'юрі, Дж. Робінсон), французької «синтетичної історії» (А. Бер). Соціальна історія в Росії, за Т. Бонном, склалася уже до початку ХХ ст., тобто на сім десятиріч раніше, ніж, приміром, у Німеччині¹⁰.

Хоч пріоритет Ключевського в обґрунтуванні нових підходів, орієнтованих на включення в канву історії соціологічного знання, і не безсумнівний, саме його школі вдалося перенести фокус історичного дослідження на людину в її природному оточенні. Можливо, мріяв Ключевський, з науки про умови людського співжиття викристалізується згодом «і загальна соціологічна частина її — наука про загальні закони побудови людських суспільств, застосовних незалежно від змінюваних місцевих умов»¹¹. На думку його послідовників, саме запровадженому Ключевським історичному синтезу (з врахуванням природних, економічних, соціальних та інших чинників) сучасна наука завдячує утвердженню нового багатофакторного, комплексного підходу до історії, який виразно протистоїть «формаційним» схемам радянської історіографії¹².

Данину географічному детермінізму у підходах до вивчення локальних форм людського співжиття у територіально замкнених ареалах віддав і М. Грушевський. Проблеми розселення племен, «колонізаційні пертурбації» уявлялися йому саме тим чинником, який висував на перший план в історії українського народу явища економічної і культурної еволюції. Локальний вимір української історії у Грушевського ґрунтувався на ідеї безперервності історичного процесу на всій етнічній території України і науковому осмисленні його просторово-часової локалізації. Запропонована ним схема, викладена 1904 р. у виданому Російською Академією Наук першому томі збірника «Статті по славяноведению», категорично заперечувала основоположну концепцію російських вчених, за якою історія Київської держави і Північно-Східної Русі представлялася у вигляді єдиного безперервного процесу. Суттєве значення мав при цьому той факт, що, на відміну від Антоновича, який не йшов далі звичайного «обласництва», Грушевський намагався будувати

¹⁰ Бон Т. Историзм в России' О состоянии русской исторической науки в XIX столетии // Отечественная история. — 2000. — № 4. — С. 121–128.

¹¹ Ключевский В. О. Сочинения. — Т. 1. — С. 19.

¹² Щербань Н. В. Памяти великого историка. К 165-летию со дня рождения В. О. Ключевского // Отечественная история. — 2006. — № 2. — С. 78–80.

свою схему української історії на національних засадах, виходив із власного уявлення про індивідуальність української нації. Заперечуючи ідею тотожності та спадкоємного зв'язку київської та московської державної влади, він різко протиставив своє бачення української історії не тільки поглядам М. Карамзіна, М. Погодіна, С. Соловйова, але й концепціям ряду українських вчених, зокрема Д. Багалія.

Своєрідне «занурення» історичної науки у структуралізм, яке відбулося на грані XIX і XX століть, супроводилося спробами оновлення її понятійного апарату за рахунок введення концептів «батьківщинознавство» і «краєзнавство» (поняття «край» як в російській, так і в польській традиції застосовувалося як синонім і для регіону, і для країни). В авангарді «горизонтального» дослідження регіональної специфічності і пошуків системи упорядкування знань про землі ішла Німеччина, в якій у кінці XIX ст. вже існувала розгалужена система «Heimatkunde». Ідея «малої батьківщини» в Німеччині з'явилася в атмосфері формування регіональної самосвідомості після об'єднання 1871 р. Місцева історія була піднята до рівня національної. Природно, що як чинник стимуляції громадянської самосвідомості ідея «малої батьківщини» виявилася популярною і в Австро-Угорщині. Інтерес до місцевої історії тут раніше, ніж в Російській імперії, вилився у форму краєзнавчих пошуків. Початок краєзнавства у Галичині І. Франко пов'язував із анонімно виданою у Парижі 1853 р. працею польського публіциста В. Калінки «Галичина і Краків під польським пануванням», а також із спробою місцевого краєзнавця А. Шнейдера створити «Енциклопедію краєзнавства Галичини». Видати вдалося 1–2 томи цієї енциклопедії (літери А–Б, 1886–1874); за оцінкою Франка, це була праця, запланована з великим розмахом, але надто передчасно; тому вона «лишилася фрагментом»¹³. У Чернівцях 1899 р. вийшло друком довідкове видання із загального краєзнавства Буковини (німецькою мовою)¹⁴.

У Російській імперії в авангарді зацікавлення дослідженням локальних територій ішли Фінляндія і Польща; інтерес до краєзнавства тут активно підживлювали виразні політичні прагнення до закріплення і поглиблення автономії цих земель. Для позначення меж наукового пошуку у локальному вимірі з середини 60-х рр. XIX ст. застосовувалися поняття «отечествоведение»,

¹³ Франко І. Галицьке краєзнавство // Збірник творів у 50 тт. — Т. 46. — Кн. 2. — К., 1986. — С. 117–119. Величезна колекція Шнейдера, який 1880 р. покінчив життя самогубством, зберігається у Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника НАН України і, за Я. Дашкевичем, не втратила цінності і до нашого часу. Див: Дашкевич Я. Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури. — Львів, 2007. — С. 273–278.

¹⁴ Див.: Населення Буковини: 3 книги: Буковина. Загальне краєзнавство. — Чернівці, 1899; Чернівці. Зелена Буковина. — 2000. (Текст нім. (репринт) і укр. мовами).

«родиноведение», «организованное исследование родины», «krajoznawstwo» (у Польщі). У періодиці велися жваві дискусії щодо можливості використання вітчизнознавства у шкільній та дошкільній освіті і щодо належності нової дисципліни до сфер географічного чи історичного знання. На початку ХХ ст. з'явилися перші праці, в яких аналізувалися здобутки батьківщинознавства в окремих регіонах¹⁵. При цьому межі трактування понять «батьківщинознавство» та «вітчизнознавство» були надзвичайно розмиті — ним позначалися, за В. Бездрабко, наочний метод викладання, виховний засіб, пропедевтичний курс історії, географії, окремий шкільний предмет, основа студій для більшості навчальних дисциплін¹⁶.

Хоч реалізувати ідею інституалізації місцевої історії у передвоєнні роки ні в Російській, ні в Австро-Угорській імперії не вдалося, все ж полеміка навколо проблем історико-культурної спадщини активізувала громадськість, сприяла виникненню численних товариств, орієнтованих на вивчення локальної історії і пам'яткоохорону. Проте, як зазначає Ю. Самохін, важливість природоорієнтованого краєзнавчого підходу у навчанні й вихованні немов би припускалася сама собою, а якщо й формулювалася, то у надто загальному вигляді. Сам термін «краєзнавство» у конкуренції з поняттям «вітчизнознавство» в межах Російської імперії утверджувався дуже повільно¹⁷.

Наукові школи у Києві й Харкові теж наполегливо шукали адекватну назву для напряму, зосередженого на фіксації особливостей територіального розвитку. Пріоритет тут належить, безумовно, київській документальній школі В. Антоновича, яка дала перший зразок ґрунтовних регіональних досліджень — корпус монографій про окремі землі-князівства Давньої Русі. Новий науковий напрям Антонович назвав «земельним». У Харкові аналогічні дослідження розпочала школа Д. Багалія — тут вони підводилися під формулу «обласництва», «краєвої методи». Природно, що в умовах гострого несприйняття в Російській імперії одних лише згадок про Україну чи щось українське, становлення системи регіональних досліджень могло відбуватися лише у рамках росієцентристської схеми. Не випадково, іронізував Д. Багалій, «офіційне видання актів Правобічної України називалося «Архивом Юго-Западной России...», південно-стєпова

¹⁵ *Большдт Р.* Организованное исследование Родины в Финляндии. — СПб., 1910; *Тальгрєн А. М.* Родиноведение в Финляндии. — СПб., 1913; *Шульце Ф.* История развития родиноведения // *Естествознание и география.* — 1904. — № 7. — С. 70–80 та ін.

¹⁶ *Бездрабко В.* Історіографія краєзнавства // *Студії з архівної справи та документознавства.* — Т. 9. — К., 2003. — С. 29.

¹⁷ *Самохін Ю. С.* Оправдание краеведения // <http://kraevedenie.chat.ru/sam6.htm>.

Україна мала офіційну назву «Новороссийский край», ...періодичний збірник розвідок і матеріалів з археології, історії та етнографії Криму й Південної України називався «Записками Одесского Общества Истории и Древностей Российских»¹⁸.

І все ж не можна не бачити того, що «обласництво» відкривало нові можливості для синтезу історичного, географічного, статистико-економічного знання про регіони. Звичним стає використання в історичних працях топографічних, картографічних, топонімічних матеріалів. Вплив на українську історіографію позитивістської методології історії виявлявся у намаганні якомога ширше застосувати нові методи дослідження — статистичний, порівняльно-історичний тощо, у специфічному інтересі до економічної і соціальної історії. Поглиблення фахової спеціалізації істориків та кооперація зусиль сприяли оформленню нових наукових напрямів (історико-географічного, історико-правничого, історико-етнографічного, соціолінгвістичного тощо).

До початку ХХ ст. повністю росієцентричними на Наддніпрянщині були і традиційне «батьківщинознавство», і щойно утверджене краєзнавство. В усталенні у науковому обігу поняття «краєзнавство» російські і німецькі дослідники вбачають вплив німецьких відповідників *Landeskunde* і *Heimatkunde* (в англійській мові точного еквівалента йому немає)¹⁹. У тогочасному науковому лексиконі у Великій Британії існувало поняття «*local science*». В Італії краєзнавчі дослідження підводилися під узагальнююче поняття «*il regionalismo*», тобто класифікувалися як регіональні.

Як бачимо, у другій половині ХІХ — на початку ХХ ст. існував значний різнобій у семантичному осмисленні поняття, яким мала позначатися цілеспрямована робота по вивченню країв, земель, областей. Оскільки в Росії батьківщинознавство було введене в систему освіти, найбільш зацікавленими у його чіткому «наповненні» були педагоги. Специфічний жанр «краєзнавчої педагогіки» вибудовувався на порубіжжі географічних і історичних знань; в Україні його активними пропагандистами виступали Олена Пчілка, Леся Українка, С. Русова.

Істотний прорив у формуванні українського обличчя історичної регіоналістики початку ХХ ст. пов'язаний з ім'ям М. Грушевського. Викликом офіційній історіографії стало вже те, що у вже згаданому збірнику Петербурзької Академії наук «Статті по славяноведению» нова схема історії східного слов'янства була

¹⁸ Багалій Д. І. Вибрані праці у 6 тт. — Т. 1. — Х., 1999. — С. 75.

¹⁹ Методология региональных исторических исследований. Российский и зарубежный опыт. — СПб., 2000. — С. 16, 24. Близькими до поняття «краєзнавство» в англійській мові є: «*area studies*» (застосовується здебільшого на означення країнознавчих досліджень) та «*case studies*» (вивчення часткових проблем, окремих випадків).

викладена українською мовою²⁰. Рішуче виступивши проти еkleктичного утворення «руської історії» шляхом «зшивання докупи епізодів з історії народностей», Грушевський протиставив і росієцентристському, і польськоцентристському баченню регіоналізму власний український історичний проект, який він реалізував разом із своїми науковими школами упродовж всього свого життя. Пізніше, уже в радянський час, патріарх української історичної науки ввів поняття «історичне районознавство» і створив Асоціацію істориків під такою назвою. Історична думка, отже, впритул наблизилася до застосування понять «історична регіоналістика», «історичне районознавство», і тільки політичними причинами можна пояснити той факт, що вони не набули поширення.

Завдання Асоціації історичного районознавства М. Грушевський бачив у тому, щоб «спільними силами — академічного осередка і місцевими — розвивати дослід тих історично даних районів, з яких складалася українська земля в минулому»²¹. При цьому не йшлося про суцільний виклад історії того або іншого регіону — головне полягало у тому, щоб поставити питання, «найбільш занедбані або найбільш інтересні» з наукового погляду²². На переконання Грушевського, саме такий напрям досліджень був здатен «роздмухати дослідчу енергію і звернути увагу дослідників на різні актуальні питання історичної районізації»²³, створивши науковий фундамент економічного і політико-адміністративного районування.

20–30-і роки часто розглядають як «зоряний час» розвитку вітчизняного краєзнавства — із швидким інституційним оформленням осередків «вивчення рідного краю» і теоретичними дискусіями навколо того, чим все-таки є краєзнавство — наукою чи методом, формою масового руху чи виховним засобом. Найчастіше — у цілковитій відповідальності із партійними настановами — його розглядали як форму масового руху, покликаною нести науку в маси і зробити її зрештою загальнонародним надбанням. Але якщо масштаби краєзнавчого руху і здатні були вражати уяву, то науковий рівень краєзнавчої продукції критики, як правило, не витримував. Невдовзі стимульована центром політизація краєзнавства спочатку поставила його в опозицію до спадщини дореволюційного «батьківщинознавства», а потім перетворила на допоміжний інструмент у викорчовуванні всього того, що правлячій партії уявлялося непотрібним «замилуванням старовиною» і націоналістичними збоченнями. Після того, як сотні краєзнавців стали жертвами масових репресій, крає-

²⁰ Грушевський М. Твори у 50 томах. — Т. 1. — Львів, 2002. — С. 75–82.

²¹ ІР НБУВ. — Ф. X. — Спр. 2804.

²² Там само. — Спр. 1685.

²³ Там само. — Спр. 4485.

знавство в СРСР взагалі було перепрофільоване. Ідея «злиття краєзнавства з соціалістичним будівництвом» була доведена до абсурду: поза офіційно задекларованим завданням «розгрому контрреволюційної ідеології, що досі живе у краєзнавчій літературі» простір для його розвитку обмежувався завданнями вивчення природних багатств, відшукування додаткових місцевих ресурсів тощо.

Довше за інші протримався той напрям у краєзнавстві, який займався написанням історії фабрик і заводів. Будувати історичну регіоналістику як галузь наукового знання на такому фундаменті було неможливо, а інший ґрунт, сформований науковими школами М. Грушевського, Д. Багалія, М. Слабченка, цілеспрямовано знищувався радянським режимом. В. Бездрабко має рацію, коли зазначає: якщо німецьке «Heimatkunde» зосереджувало зусилля на дослідженні історії батьківщини, англійська «local science» переймалася проблемами міжстатусних контактів науки і виховних освітніх форм, австрійське «Lebenskunde» розробляло програму комплексного вивчення країни через «розгерметизацію її мікрочастин», то російському «краеведению» і українському «краєзнавству» відводилося досить скромне завдання накопичення силами місцевих осередків точних знань у галузі природи, природних ресурсів, економіки. Цим був зумовлений і загальний «хаотичний стан краєзнавства як галузі знань», і зволікання з оформленням його дисциплінарного статусу²⁴.

Після нищівного розгрому 30-х рр. історична наука не скоро відновила в суспільстві інтерес до інституційно-методологічного визначення статусу місцевої історії. Необхідність осмислення наслідків кровопролитної війни спрямовувала зусилля у бік фактографічних описань і увічнення пам'яті полеглих. Дискусії щодо місця локальної історії в системі наукового історичного знання відновилися лише в середині 50-х рр.; саме тоді, у зв'язку з диференціацією краєзнавчих субдисциплін, вперше з'явився термін «історичне краєзнавство» і відповідна навчальна література. Але поняття «регіональна історія» в науковому дискурсі і в цей час ще не було формалізоване. Історична наука в СРСР структурувалася або «за проблемами», або за республіканськими ознаками; республіки, власне, і відігравали роль регіонів. Саме поняття «регіон» якщо і вживалося, то лише в географічному чи економічному сенсі. Регіоналізм як історична даність і політична реальність не досліджувався, оскільки сам термін однозначно асоціювався із деструктивними, відцентровими тенденціями. Про чітку грань між регіонально-історичними, містознавчими, краєзнавчими дослідженнями взагалі не йшлося.

²⁴ Бездрабко В. Часопис «Краєзнавство» та краєзнавча справа в Україні (кінець 1920-х — початок 1930-х рр.). — К.-Кам'янець-Подільський, 2005. — С. 74, 69.

Упродовж 60–80-х рр. в Україні в ході роботи над «Історією міст і сіл Української РСР», десяти томною «Історією Української РСР», «Історією Києва», історією громадянської та Великої Вітчизняної воєн тощо було нагромаджено величезний матеріал, який конче потребував осмислення, принаймні в руслі популярних у марксистсько-ленінському суспільствознавстві дихотомій «загальне — часткове», «загальносоюзне — місцеве». Але істотного просування на цьому напрямі не відчувалося аж до часів «перебудови».

Питання співвідношення локальної історії і краєзнавства в різних ракурсах порушувалося під час I Всесоюзної конференції з історичного краєзнавства, яка відбулася в Полтаві (1987); втім, на запитання про те, чи є досить підстав для конституювання історичного краєзнавства як самостійної наукової дисципліни, організатори конференції так і не наважилися дати однозначну позитивну відповідь. Не були належним чином осмислені і пропозиції Ю. Афіані щодо «перегляду методологічного арсеналу краєзнавства», «виявлення того особливого, неповторного, чим багата... історія кожного регіону»²⁵.

Лише нині, в контексті глибоких соціотрансформаційних змін на пострадянському просторі, питання про співвідношення регіональної історії і краєзнавства стає об'єктом серйозних наукових дискусій. В Україні вони були розпочаті у 1995 р., коли проблема «Регіональне і загальне в історії» була винесена у заголовок міжнародної конференції у Дніпропетровську, присвяченої ювілею Д. Яворницького. Широкої теоретичної дискусії тоді не вийшло: за визначенням ініціатора надання конференції такої «провокативної» назви Є. Чернова, в цілому «вона лишилася глухою до сприйняття поставленої теми як проблеми»²⁶. Однак саме тут чи не вперше на пострадянському просторі І. Колесник зробила спробу дати визначення поняття «регіональна історіографія» як інтерпретації локальної історії на матеріалах минулого історичної науки. Вона влучно поставила це поняття у контекст т.зв. «категорій змісту», здатних поєднувати часткове та загальне, національне й тотальне, і побачила в його концептуалізації «новий просторово-часовий вияв загального історіографічного процесу». Чималий евристичний потенціал містив і висновок автора про локальну історію як напрям антропологічно орієнтованої соціальної історії²⁷. Свідченням великого інтересу до заявленої проблеми стали 155 тез доповідей і повідомлень — заявок на участь у конференції від науковців з України, Росії,

²⁵ Риженов В. Г. Методологическое и методическое наследие «золотого десятилетия» // <http://ifhs.srk.ru/rigenko.1.html>.

²⁶ Чернов Е. А. Региональная история: опыт теоретической интерпретации // Харківський історіографічний збірник. — Вип. 8. — Х., 2006. — С. 38.

²⁷ Колесник І. Регіональна історія та регіональна історіографія // Регіональне і загальне в історії. — Дніпропетровськ, 1995. — С. 147–180.

США. Учасники конференції прийняли рішення про створення у Дніпропетровську на базі держуніверситету та історичного музею Придніпровського центру з проблем регіональної історії²⁸.

Про те, як вибудовувався на межі тисячоліть новий просторовий масштаб історичного знання в Російській Федерації, докладно розповіли у першому випуску нашого видання С. Маловічко та М. Мохначова. Вододіл між «старою» і «ною» традиціями в російській історіографії регіональної історії пройшов саме по лінії «старе краєзнавство чи нове регіонознавство». Як правило, йдеться про протиставлення регіоналістики як фундаментального і краєзнавства як прикладного знання, але вади такого підходу в Російській Федерації уже усвідомлені (сибірознавці і краєзнавці опинилися у різних «вагових категоріях», хоч провести на практиці різницю між ними важко). Чимало дискусій викликає введення в обіг лексичної новації — «регіонального краєзнавства», про яку вже йшлося.

На міжнародному семінарі у Санкт-Петербурзі (червень 2000 р.) робилися різні спроби розведення понять «регіоналістика» («регіонологія»), «регіональна історія» і «краєзнавство»; зокрема, пропонувалося ввести в структуру поняття «регіональна історія» не лише історію окремих регіонів, але й усю систему взаємовідносин по лінії «центр–регіон» з організацією територіальної структури включно. Під краєзнавством же розуміти як науку про стан і розвиток конкретних територій і регіональних співтовариств, так і науково-популяризаторську й просвітницьку роботу з даної проблематики²⁹. Під час двох інтернет-конференцій Регіонального науково-освітнього центру Ставропольського університету (2003 і 2004 рр.) наголос робився на окресленні в умовах стрімкої глобалізації нового обличчя локальної історії, здебільшого зосередженого в руслі пошуку локальними співтовариствами своєї регіональної ідентичності. Тут також йшлося про необхідність чіткої диференціації предметних полів і дисциплінарних повноважень регіоналістики і краєзнавства, історичного краєзнавства і провінційної історіографії тощо.

Оригінальною і, на наш погляд, конструктивною є спроба теоретичної інтерпретації поняття «регіональна історія», зроблена представником дніпропетровської школи регіоналістів Є. Черновим. Доводячи, що, попри певні успіхи у трансляції і адаптації до вітчизняних умов ідей і термінів західної гуманітаристики, регіональна історія як особлива історична дисципліна не дістала «достатнього онтологічного й епістемологічного розкриття», автор пропонує нетрадиційні («алгебраїчні») засоби виведення її із логіки процесу історичного пізнання. Для нього він вважає потрібним дистанціювати «регіональну історію» не лише від

²⁸ zsu.zp.ua/uk/articles.

²⁹ Шмидт С. О. Краеведение и региональная история в современной России // Методология региональных исторических исследований. — С. 14.

історичного краєзнавства, але й від історичної регіоналістики. «Уточнення Імені» уявляється принциповим: адже й досі «під іменем «регіональна історія» реально функціонує «історія регіонів».

У міркуваннях Є. Чернова з притаманним їм поєднанням афористичності з глибиною наукового аналізу приваблює насамперед спроба постановки питання про місце і роль історика-теоретика у науково-історичному пізнанні. Криза історичного пізнання, доводить він, набула перманентного характеру саме внаслідок конфлікту між аналізом і синтезом: ідеали наукового синтезу засобами макроісторичного пізнання виявилися недосяжними. А якщо чогось не вдається досягти на макрорівні, природною вважається спроба досягти потрібного ефекту на рівні «молекулярного» аналізу в руслі мікроісторії. Але посилення на те, що «одиничне» багатше за «ціле», слухні лише у тому разі, якщо «одиничне» виконує понятійні функції і фіксує не тільки наявне, але й приречене на зникнення.

Повертаючись від цих загальних міркувань до концептуалізації поняття «регіональна історія», Є. Чернов доводить, що у дослідженні «мерехтіння регіональності» важливо абстрагуватися від корозійного впливу емпірики й конкретики і розглядати регіон не просто як даність, а як те, що «належить виявити». Пропонується, отже, суто конструктивістський підхід, який передбачає принципову відмову від розуміння регіональної історії як чогось такого, що доповнює традиційне історичне краєзнавство. «Мова йде про різноспрямовані дисциплінарні простори»³⁰.

Своє трактування поняття «регіональна історія» запропонувала на сторінках першого випуску нашого збірника І. Колесник. Слушно зауважуючи, що у мерехтінні понять *регіоналістика*, *регіонознавство*, *регіоналізм*, *регіональна наука* та інших концепт *регіональна історія* посідає досить скромне місце, вона наголошує на розрізненні двох іпостасей функціональної історії — як складової історичної науки і як історичної даності³¹. У принципі з цим можна погодитися, але твердження про те, що для опису історичної даності концепт «регіональна історія» можна безболісно замінити поняттям «регіоналізм» навряд чи є коректним з наукового погляду. При всій розмитості поняття «регіоналізм» воно все ж далеко виходить за межі суто історичної сфери, до того ж «регіоналізм» — це у своїй основі стратегія чи ідеологія, а історія — тривалий у часі процес. Сучасні превалюючі трактування регіоналізму як відображення природного прагнення регіонів до утвердження й закріплення власної самодостатності навряд чи сполучні із баченням регіональної історії як даності.

³⁰ Чернов Е. А. Региональная история: опыт теоретической интерпретации. — С. 38–48.

³¹ Колесник І. Регіональна історія в українській історіографії: практика та рефлексія // Регіональна історія України. — Вип. 1. — К., 2007. — С. 206.

Що ж до трактувань регіональної історії як історіографічної практики, то тут І. Колесник іде вже второваним шляхом, протягуючи генеалогію поняття через звичайний ланцюг — від «антикварного напрямку» через обласництво й краєзнавство до нової локальної історії. Але якщо «ренесанс» регіональної історії зводиться до утвердження концептів нової локальної історії та мікроісторії, то як відшукати ту специфічну нішу, яку має займати регіональна історія в системі історичного пізнання? Адже локальна історія — це пізнання на мікрорівні, а регіональна — це вже дещо інший — мезо- рівень.

Чи означатиме концептуалізація регіональної і нової локальної історії відмову від краєзнавства як автономного напрямку історичних досліджень? Навряд чи у цьому є суспільна потреба, як немає і скільки-небудь вагомих підстав для протиставлення регіоналістики і краєзнавства. Історично склалося так, що до виділення регіоналістики у самостійну галузь наукового знання кілька дослідницьких напрямів створювали для неї емпіричну базу. Одним з них було краєзнавство, яке, в свою чергу, виникло на базі засвоєння здобутків своїх попередників — державознавства, батьківщинознавства, антикварного напрямку в історіографії, історичної географії, статистики тощо. Можна порізно ставитися до спадщини краєзнавства 20 — 30-х рр. Але дискусії, які розгорнулися навколо проблеми: чим є краєзнавство — «наукою чи методом» — несподівано відкрили нові обрії у прирощенні наукового знання на ґрунті осмислення місцевої специфічності, а також нові можливості міждисциплінарної взаємодії. І що особливо важливо підкреслити: краєзнавство виявилось здатним запропонувати суспільству нові ціннісні орієнтири, стимулюючи масовий громадський рух за збереження історичної спадщини і її наукове осмислення. Пізніше, у 60–80-х рр., у руслі краєзнавства у науковий обіг було введено величезну кількість емпіричного матеріалу, без якого повноцінне відтворення регіональної історії було б неможливим.

Отже, краєзнавство можна розглядати як різновид регіональної історії, її підсистему. Але, як було показано вище, доводиться рахуватися з наявністю кількох відмінних підходів до концептуалізації цих двох понять. Перший розглядає поняття «регіональна історія» як заміник терміна «краєзнавство». Другий виходить із розрізнення цих двох понять, розуміючи під регіональною історією міждисциплінарну наукову і просвітницьку діяльність, яка, на відміну від більш конкретного краєзнавства, досліджує і сучасний стан регіону, і відносини по лінії «центр-регіон», і між-регіональні контакти, входячи, таким чином, і у сферу політології. Третій визначає регіоналістику і краєзнавство як феномени, включені одночасно у дві системи. Регіональне дослідження може виступати і як елемент «великої науки», і як краєзнавче знання, якщо виникає потреба у його подачі саме в такому ракурсі.

Отже, навіть сьогодні, коли науковий простір історичної регіоналістики вже значною мірою окреслений³², завдання відмежування її об'єктно-предметної сфери від царини краєзнавчих пошуків лишається непротим. Його складність, на думку фахівців, визначається певною невідповідністю між масштабами краєзнавства як суспільного явища і рівнем його наукового осмислення. За М. Кострицею, «сучасне краєзнавство має вигляд досить суперечливого комплексу дисциплін, підходів, принципів та світоглядних орієнтацій». В цьому комплексі уживаються між собою регламентованість і невизначеність, глобальність і локальність, ґрунтовність і верхоглядство, професійність і відверте аматорство. Як загальна теорія краєзнавства, так і теоретико-методологічні засади його окремих структурних елементів потребують значно більш широкої розробки³³.

Уже цитовані С. Маловічко та М. Мохначова слушно звертають увагу на те, що традиційне історичне краєзнавство відрізняється від нормативної історіографії тяжінням до емпіричного знання, оскільки базується на «краєлюбстві». Такий дослідницький ракурс спонукає краєзнавців до зосередження на збиранні «маловідомих фактів». Завдяки цьому вибудовується екстенсивна модель дослідження; у фокусі уваги опиняється коментування всього того, що є у наративних джерелах, історичній літературі, легендах тощо. Нерідко у такому історієписанні виявляється некритичне ставлення до джерел, довільне ставлення до фактів і їх інтерпретації, аж до вибудови довільних історичних фігур³⁴.

Утім, не лише зрозумілі вади історичного краєзнавства (значна частина яких в СРСР породжувалася ідеологізацією історичного процесу і дещо надмірною державною турботою про розмах краєзнавчого руху на шкоду якості підготовки краєзнавців), але й виразне вичерпання евристичного потенціалу макроісторичних версій соціальної історії спричинило той спалах інтересу до «мікроісторії», який дав додатковий поштовх до розвитку регіоналістики. Застосування соціологічних і антропологічних моделей аналізу міжособистісної і групової взаємодії, розгляд історії регіонів на фоні макропроцесів — руху населення, зрушень в економічній і духовній сферах — дали змогу представити не усереднено-типову, а конкретизовану у регіональному вимірі картину суспільних відносин на певному історичному етапі. При

³² Верменич Я. В. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні. — К., 2003; *її ж*: Історична регіоналістика в Україні // Український історичний журнал. — 2001. — № 6. — С. 3–21; 2002. — № 2. — С. 3–26.

³³ Костриця М. Ю. Географічне краєзнавство в системі загального краєзнавства // Краєзнавство. — 2001. — № 1–4. — С. 44.

³⁴ Маловічко С. И., Мохначева М. П. Регионалистика — историческое краеведение — локальная история: размышления и порогах и пороках «не/совместимости» // <http://www.newlocalhistory.com/bookshelf/tezis>.

цьому увага фокусується не на «фактах» і деталях, а на закономірностях розвитку того чи іншого «соціального простору» і на формуванні специфічного локального співтовариства. Вибудовується, отже, новий поверх досліджень територіальних спільнот, вищий порівняно з дослідженням поселень. У новому світлі поставала і вся система відносин по лінії «центр — периферія».

Оскільки «нова локальна історія» бачить одне з своїх завдань у «пошуку шляхів подолання теоретико-методичної порогової не/сумісності «старої» і «нової» традиції в історіографії», саме на її фундаменті доцільно вибудовувати нову дисциплінарну ієрархію сучасного історичного знання. Але навряд чи у осяжній перспективі вдасться чітко окреслити нішу для поняття «регіональна історія» — надто розмитими й невизначеними є обидві його складові. Історія — це і ланцюг подій, що минули, і їхня рефлексія в суспільній свідомості, і відповідна виховна система, і елемент самоідентифікації. Регіон — і частина країни, і географічна цілісність, і співтовариство людей з відповідним політичним ландшафтом. Очевидно, для орієнтації у цьому просторі невизначеностей треба шукати не застиглу категорію, а методологічний ключ. Такий ключ може дати простеження еволюції регіональних дискурсів у їхньому співвідношенні з національними. І тоді регіональна історія постане а) як артикульоване місцевими елітами на різних історичних етапах прагнення до локалізації (або в межах національних історій, або поза ними); б) як фіксація реальних дій, спрямованих на реалізацію цього прагнення; в) як рефлексія в суспільній свідомості щодо наслідків цих дій і г) як представлення національної історії у дещо своєрідному локалізованому вигляді або ж під кутом зору боротьби доцентрових і відцентрових тенденцій.

Вітчизняна суспільна думка пропонує не так вже й багато еквівалентів поняттям «регіональна історія». М. Грушевський застосовував термін «територіальна історія»³⁵, І. Лисяк-Рудницький виразно бачив необхідність вироблення «територіальної концепції історії України... — на протигагу вузькоетноцентричному підходу»³⁶. Сьогодні така потреба особливо очевидна на фоні вичерпаності хронополітичних парадигм і можливостей «гранд-наративів». Здається саме тепер, на фоні успіхів регіоналістики, можливо створити образ кожного регіону в історичній ретроспективі — не лише як об'єкта зовнішніх впливів, але й як суб'єкта, що виростає в процесі своєрідного регіонального самовизначення і цілеспрямованих дій місцевих еліт. У наш час, коли зникли обмежувальні «табу» на «незручні» історичні сюжети, кожен дослідник може на свій розсуд визначати обриси вибудовуваного ним «історичного ландшафту» і формулювати свої

³⁵ Грушевський М. Історія України-Руси. — Т.2. — К., 1992. — С. 320.

³⁶ Лисяк-Рудницький І. Історичні есеї. — Т.1. — К., 1994. — С. 251.

пріоритети. Хтось і надалі пишатиметься званням краєзнавця, а комусь його рамки видадуться затісними.

На наш погляд, вітчизняному історичному загалу ще належить оволодіти методологією і методикою дослідження не просто регіональних особливостей, але й їх відображення у відповідних локальних дискурсах, у першу чергу тих, які відбивали реальні зіткнення інтересів по лініях «центр — периферія» і «регіон — регіон». На рубежі XIX і XX століть українська історіографія блискуче справилася із завданням синтезування того, що уявлялося «відгалуженням» польської, російської, австро-угорської та інших історій, у єдину історію ще не існуючої модерної української нації. Нині, уже в XXI столітті, на порядок денний постає до певної міри «зворотнє» завдання — аналіз національної історії крізь призму особливостей історичної долі її регіонів. Це не має бути просто задокументований літопис життя кожного окремого регіону. Значно складніше (і продуктивніше) створити цілісну, але достатньою мірою прив'язану до території, локалізовану історію України — в усій багатогранності її центр-периферійних і «горизонтальних» зв'язків, з врахуванням «поділів» і «переділів», заплутаних самоідентифікацій, регіональних дискурсів. Лише тоді в один ряд з переважно політичними синтезами історії України стануть ті, які можна буде (звісно, дуже умовно) називати регіональними.

М. Кирчанів у попередньому випуску нашого видання досить точно визначив шляхи оволодіння новою методикою історіографічного пошуку, вклавши їх у формулу «контекстуалізації». Йдеться про усвідомлений вибір між «текстом» і «контекстом», а точніше, про контекстуалізацію джерела (тексту) шляхом його інтеграції в регіональний і навіть локальний контекст з обов'язковим використанням методів суміжних наук. Лише у такий спосіб вдасться перетворити локальну історію на «майданчик випробування методів, придатних для вивчення національної історії в загальній перспективі». А водночас і зруйнувати прохолодне (чи навіть насторожене) ставлення істориків старшого покоління до локальної історії і той бар'єр, який незримо присутній між національною історією і краєзнавством.

Сучасні підходи до краєзнавства відштовхуються від розгляду його у руслі мікроісторії, яка бачить своє завдання у проблематизації індивідуального. Мікроісторії часто закидають нездатність до «генералізації», вироблення «загальнозначущих концепцій», тяжіння до вивчення «малих об'єктів». Навряд чи ці закиди справедливі, оскільки відстань між «малими» і «великими» об'єктами відносна, а наближення «мікроісторії» до індивіда робить її специфічним дослідницьким жанром. У краєзнавстві загальнозначущим є саме максимально наближений до території ракурс описання історичних явищ. Тому мають рацію ті дослідники, які вважають претензії до мікроісторії надмірними,

а «постановку» перед нею невластивих їй завдань кваліфікують як садистську³⁷.

Регіональну історію також прийнято інтерпретувати як територіально локалізовану мікроісторію соціуму³⁸, але ця думка уявляється не безспірною. На наш погляд, логічніше розглядати регіональну історію як своєрідний «мезорівень» історичних досліджень. Вона легко вписується у структуру «нової локальної історії», яка використовує комбінацію інструментів мікро- і макроаналізу. У своєму ідеальному вигляді регіональна історія — це зразок історичного синтезу на середньому — регіональному рівні, з концентрацією уваги саме на специфічних особливостях того чи іншого регіонального соціуму. Її цікавлять різні грані і часові параметри людського співжиття — економічна і демографічна ситуація в регіонах, індивідуальна і групова, соціальна й географічна мобільність, локальні політичні структури і культурні уподобання, засоби соціального контролю і форми самоврядування тощо. Об'єднуються такі підходи, як правило, концепцією «соціального простору», що охоплює різні сфери соціальних, політичних, культурних контактів у регіональному вимірі. Локальний джерельний матеріал переростає рамки ілюстративного, стає самоцінним, у тому числі для вивчення природи регіоналізму і дослідження його проявів у великому часовому діапазоні. Саме на такому ґрунті базується, зокрема, практика німецького *Landesgeschichte*.

На честь німецьких істориків слід зазначити, що їм великою мірою належить пріоритет у дослідженні централізму й регіоналізму як протидіюючих сил російської історії. Ще на початку 80-х рр. професор університету Ерланген-Нюрнберг Р. Рексхойзер опублікував вартісне дослідження локальних соціумів перед революційної Росії, зауваживши, що лише на шляху вивчення локальних спільнот і ландшафтів політичної поведінки можна створити задовільне пояснення причин краху Російської імперії. Блискучим розвитком цих ідей і підходів стала єдина поки що західна фундаментальна монографія про Росію як поліетнічну імперію, яка належить перу А. Каппелера³⁹.

Що ж до самого поняття «регіональна історія», то фахівцям, очевидно, доведеться змиритися з його розмитістю; адже всі ми давно звикли до багатозначності поняття «історіографія». Наскільки легко, запозичуючи методики географів, розмежувати

³⁷ Бойцов М. А. Выживет ли Клио при глобализации' // *Общественные науки и современность*. — 2006. — № 1. — С. 104–105.

³⁸ Див.: Нарский И. К. К вопросу о прошлом и будущем политической локальной истории поздней Российской империи // *Горизонты локальной истории Восточной Европы в XIX и XX веках*. Сб. статей. — Челябинск, 2003. — С. 28.

³⁹ Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія. Виникнення. Історія. Розпад. — Львів, 2005.

поняття «регіоналістика» і «регіонологія» (друга є частиною першої), настільки ж важко визначити чіткі обриси поняття «регіональна історія». Внаслідок іманентно закладеної в нього множинності смислів «смакових підходів» до його застосування уникнути буде надзвичайно важко.

Поняття *регіональна історія* може включати:

- ◆ історію певної окресленої території і розташованих на її теренах поселень (територіально-просторовий підхід);
- ◆ історію певного територіального й інтелектуального простору дії людських співтовариств (соціологічний підхід);
- ◆ аналіз регіонального менталітету в історичній ретроспективі (аксіологічний підхід);
- ◆ просторово окреслений продукт історіографічного знання (культурно-інтелектуальний підхід);
- ◆ історію формування системи дослідження регіонів (історіографічний підхід);
- ◆ дослідження дискурсивних практик і локальної самосвідомості (політологічний підхід) і т.д.

Оптимальною була б домовленість про застосування поняття «регіональна історія» лише до аналізу регіонального розвитку в історичній ретроспективі і відповідних рефлексій. А дослідження окремих фрагментів чи епізодів цього розвитку підводити під формули «локальна історія», «місцева історія». Поняття ж «краєзнавство» залишити для конкретно-оглядової і науково-популяризаційної сфери. Проте, як показує досвід, домовленості між істориками з приводу термінологічних проблем досягаються непросто. Дискусії, подібні до тих, про які йшлося вище, триватимуть, очевидно, ще довго.

Поки що ж, очевидно, варто погодитися із зробленим на сторінках першого випуску нашого збірника висновком згадуваних вже С. Маловічка і М. Мохначової: оскільки «немає і не може бути однієї «наукової» практики вивчення місцевої історії, історичне краєзнавство, локальна, регіональна і нова локальна історія і надалі будуть представляти гетероглосію»⁴⁰. Науковий простір для плідного розвитку місцевої історії — не як маргінального чи периферійного наукового напрямку, а як нового методу ретроспективного регіонального аналізу — здатне забезпечити насамперед перенесення акцентів з метанаративу на дослідження багатобарвності просторових систем. Інакше і політична онтологія регіональних проблем, і дилема України «між Заходом і Сходом», і конфігурації «внутрішніх кордонів» і коаліцій надовго лишатимуться у «сірій зоні» міфотворення.

⁴⁰ Маловичко С., Мохначева М. Тенденции и перспективы интеграции региональных исторических исследований // Регіональна історія України. — Вип.1. — С. 45–46.